
Kereskényi Sándor

A jövevények

A szó keresztyén értelmében, globálisan látom és vallom, hogy a 20. és 21. század fordulóján általánosnak tekinthető a politikusok, szociológusok és pszichológusok egyházi vezetőkkel megosztott véleménye abban, hogy az emberek tömeges mozgása, a következő évek, évtizedek egyik legégetőbb problémájává válhat.

Egy 1991-es ENSZ-jelentés szerint, mintegy 30–35 millió menekült él a földön. Köztük 15 millió, országának határán kívül keres ideiglenes vagy állandó menedéket.¹

Az elkövetkezendő évek előrelátható politikai és gazdasági fejleményei olyan konfliktusokat vetítenek elénk, amelyek a fenti számok sokszorozódását, (ha nem hatványozódását!) jósolják meg. A konfliktusok okait ma már nem csak szakértők, hanem a médiumok tudósításait rendszeresen figyelő emberek is látják. A „harmadik világ” soraiba tartozó országok lakosai éppen úgy szereplői a világméretű népvándorlásnak, mint a legfejlettebb országok fiataljai, akik egyedül az egyébként is túlszűfolt nagyvárosokban tudják érvényesíteni magas képzettségüket. A mindenki által érzékelhető konfliktushelyzetek okainak tartománya így terjed a demográfiai robbanástól, az elsivatagosodáson, vízhiányon, erdőirtáson keresztül a csúcstechnika melegházi hatást kiváltó, kétes értékű eredményeiig.

A 90-es évek Kelet-Európájában végbemenő rendszerváltozások drámai jelenségként értékelhetők abban az értelemben, hogy az első, euforikus hangulatú hónapok után megindult egy, a kontinens keleti részéből nyugati irányba történő vándorlás. A több mint negyven éven át, erőszakkal megosztott Európa újra egyetlenegy kontinensnyi, egymástól függetlenül élni nem tudó családdá vált, azaz, ami mindig is volt. Még nem etnitássá, mert ez csak e század nem látható, negatív fejleményeként jelentkezhet majd. A „hazatérő”, Európába visszatérő országok sorában, Magyarország elsőként ratifikálta az 1951. évi genfi konvenciót, amely a menekültek státusával foglalkozik. Ezzel együtt Magyarország volt az az állam, amely elsőként részesült a szomszédos közép- és kelet-európai államokból jövő menekültek nagyarányú áradatából, és bátran, emberséget tanúsítva be is fogadta őket. A trianoni utódállamok közül, messze a legnagyobb mértékben, Erdélyből indult meg azon emberek sora, akik a biztonság szükségességének érzésétől vezetve, feladták történelmi gyökereiket. Vándorlásuk célországa, nem kis százalékuk esetében, túlmutat az anyaországon. Nyugaton ők képezik azoknak a számos etnikai kisebbségnek az egyikét, amely az átmeneti állapotban lévő Kelet-Európában most is mozgásban van.

¹ S. A. Khan–H. B. Tallal: *Menekültek*. 8.

A relatíve nyitott határoknak, a hasonló nemzetiségűek új kihívásai mellett, általános kihatásai is vannak. Ezek közé tartozik a világ minden részéről megmutatkozó legális és illegális bevándorlás. A legtöbb közép-kelet-európai ország azon a politikailag érzékeny geográfiai ponton fekszik, amely elhelyezkedés arra készteti, hogy akarva-akaratlanul a világot átfogó dél–észak irány összefüggésében váljon kivándorlókat befogadó országgá. A globális tömegvándorlás nem-hogy megoldást hozott volna az átmeneti állapotban lévő kelet-európai gazdaságokban élő fiatalok számára, de bizonyos fokú ellenszenvet váltott ki azok iránt, akik kevesebb bérrel is beérve, illegálisan töltötték be azokat az állásokat, amelyek elfoglalására ők szakmailag felkészültek voltak.

A személyes keserűségeken túl, az egyháznak azt is figyelembe kell venniük, hogy a nagyszámú bevándorlók, jövevények megjelenése hogyan hat egy-egy helyi közösség társadalmi berendezkedésére. A befogadó (különösen a kisebb létszámmal rendelkező) helység kényes környezeti, demográfiai, gazdasági, társadalmi, politikai, vallási és felekezeti egyensúlyát ugyanis drámai módon felboríthatja a jövevényeknek azon része, amely nem talál helyzetén segítő intézményrendszert, szervezetet és azokon belül ügyét megértéssel fogadó személyeket.

A hazáját elhagyó emberek egyre nagyobb hányada a szó jogi értelmében nem tekinthető menekültnek. Valóságos üldözés nem folyik ellenük, de a társadalmi-gazdasági hanyatlás, az ebből következő nélkülözés, majd éhezés, vagy a természeti katasztrófák, szárazság, mégis elvándorlásra késztetik őket. Rajtuk kívül vannak milliók, akik valamilyen fajta kisebbségi helyzetben élve – elnyomtatásukkal mégis dacolva – nem akarják elhagyni hazájukat.² Ők azokat a hivatalos rendeleteket szenvedik el, amelyek nagy számban próbálják őket és utódaikat gyökértelenné tenni. E rendeletek egyik leggyakrabban alkalmazott eszköze az anyanyelv korlátozása, vagy betiltása. Demográfiai és geopolitikai okok miatt ezt igen gyakran áttelepítésekkel fokozza a diktatórikus államhatalom.

Helytelen lenne azonban, ha a jövevényel találkozó lelkigondozó arra gondolna, hogy a kikényszerített elvándorlás nem tartalmazza a választás, vagy a tudatosság elemét. A gyakorlat azt mutatja, hogy általában a körülmények vezetnek oda, hogy az emberek saját maguk választják a környezetüktől való elszakadást.³ Az elvándorlást választva, az egyéneknek, családoknak, közösségeknek egy sor gyakorlati döntést kell hozniuk. Olyan kérdéseket kell megválaszolniuk egyéniségük, erkölcsi felelősségtudatuk mércéjének megfelelően, mint például: Elmeneküljenek-e a fenyegető veszély elől, vagy maradjanak, és álljanak ellen? Ha elmennek, hová menjenek, és hogyan jutnak oda? Mit vigyenek magukkal, és mit hagyjanak otthon? Ki menjen, és ki maradjon? Vissza szándékoznak-e térni, vagy mindent égesseken fel maguk mögött? Azok a körülmények, amelyek az egyik

² A nemzetközi, menekültügyi szakzsargon az ebben a helyzetben lévő embereket „belföldi üldözötteknek” nevezi.

³ S. A. Khan és H. B. Tallal: *i. m.* 37.

személy számára elviselhetetlennek tűnnek, nagyon is elviselhetőek lehetnek egy másoknak.

Az elvárások szintén változóak. Vannak, akik azzal a szándékkal mennek el, hogy amint lehetőség nyílik rá, visszatérnek otthonaikba. Mások egy új országban, vagy kontinensen, teljesen új életet akarnak kezdeni.

Az önkéntes és a kikényszerített kivándorlás közötti határvonalat igen nehéz meghúzni; gyakran a kettő megkülönböztethetetlenül egybeolvad. Ennek tudatos észben tartása a legkisebb ítélkezéstől is megóvjá a jövővennyel foglalkozó lelkipondozót. Ugyanakkor figyelembe veszi azokat a tág, mégis mértéket adó körülmények mérlegelését, amelyek a kétfajta mozgást jellemzik. A menekülés-szerű népmozgásokra leggyakrabban a hirtelen kialakult, életveszélyes körülmények miatt és között kerül sor. Tömeges méretűek és többnyire együtt járnak a megélhetés és a munkahely elvesztésével. Az önként kivándorlóknak ezzel szemben rendszerint több idejük van arra, hogy megtervezzék utazásukat, mérlegeljék esélyeiket és így – előbb-utóbb – képesek is lesznek társadalmi, gazdasági helyzetük javítására.

Sok jövővénynek pozitív indoka van otthona elhagyására. Az újonnan kínálgazdasági lehetőségeket kívánják kihasználni, gyermekeik iskolázottságának szeretnének jobb körülményeket biztosítani, vagy egyszerűen: tapasztalataikat kívánják bővíteni.

A jövővénysorsot választók esetében jóval több a környezetükből származó „taszító”, mint „húzó” tényező. Elvándorlásukat legfőképpen az indokolja, hogy kiszabaduljanak egy olyan helyzetből, amelyben életük, szabadságuk, vagy jólétük forog veszélyben.

A 20. században – és különösen annak utolsó két évtizedében – végbement közlekedési és hírközlési forradalom példátlan nemzetközi mobilitást eredményezett. A – viszonylagosan megállapított – „déli” és „keleti” országokban elviselhetetlen, vagy a megszokottnál, illetve az igényeknél rosszabb körülmények között élő emberek egyre növekvőbb számban vándorolnak a médiák által bemutatott, vagy utazások által tapasztalt virágzó és biztonságos „északi” és „nyugati” államokba. Az iparilag fejlett országok elvárják és elfogadják, hogy a világ legszegényebb országai a „nyitott kapu” politikáját folytassák a szomszédos országok millióival szemben. Ugyanakkor egyre inkább vonakodnak menedéket adni a hozzájuk érkezőknek.

Az egyház számára tehát kihívássá érett és küldetésül adatott a „jövővény-probléma” aktuális feldolgozása. Elodázni, jelentőségének súlyát kisebbíteni addig lehet, amíg az egyházat válaszadásra nem hívja a világ, közössége hűséges, felelősségtudattal bíró tagjai és – mindenekfölött – a világ ítéletre eljövő Ura.

A válaszadás hatásos volta a pasztorális felismerések és kezdeményezések gyors, rugalmas, a kor követelményeinek és – mindenekelőtt – Isten követelményeinek megfelelő helyes gyakorlatba állításától függ.

A feladatot felismerő és az azt alkalmazó lelkipondozók széleslátásából és felkészültségéből fakadó, eredményeket produkáló „rugalmassága” azért lényeg-

ges, mert a pojmenika a teológiának az a területe, mely – jellegénél fogva – számos érintkezési és sűrűlődségi pont által kerül kapcsolatba egy világi tudománnyal, a pszichológiával. Azt, hogy milyen lényeges különbség van e két diszciplína között, nem ennek a dolgozatnak a feladata megállapítani. Az összevetést már olyan fokon megtették e teológiai szaktudomány jeles képviselői, hogy a kérdés felvetése elavult.

Miért van mégis létjogosultsága e magyarázatnak?

Azért, mert a lelkigondozó szolgálata nem tudja és nem is kívánja nélkülözni a pszichológia eredményeit. Tudatosan felhasználja az olyan kézenfekvő pszichológiai megközelítéseket, amelyeket beépíthet bibliai szemléletű teológiájába.

A jövevény a Biblia kijelentésének fényében

J. Orr meglátása szerint négy szempontból kell megvizsgálnunk és alkalmaznunk a „jövevény” fogalmát.

1. A szó szerinti értelemben vett „idegen” az a jövevény, aki egy másik országból érkezett, vagy ugyanannak az országnak egy távolabbi vidékéről. Az ilyen embert leggyakrabban betolakodóként tartják számon a helyiek. Féltékenyen figyelik és gyanúsítják, ahelyett, hogy segítő kezet nyújtanának neki.

2. A jövevény az árváival és az özvegyével megegyező lelkiállapotban van, hiszen pontosan annyira fenyegeti a világ önző beállítottsága és az ebből következő magatartása, mint az említett, szerencsétlen sorban élőket.

3. Azok a fiatalok, akik új közösségbe, ráadásul új helységbe kerülnek, a jövevény státusát szenvedik el, mert ott a legkritikább esetben mutatnak feléjük érdeklődést, amire pedig azok – életkorukból kifolyóan – a legjobban vágnak.

4. Az egyház közösségébe érkezett jövevények felé, akik korábbi kegyességi gyakorlatuk és hitük szerint elvárják a szeretetteljes fogadtatást, hasznos és szükséges olyan gesztusokat nyújtani, melyek semmibe sem kerülnek, de busásan megtérülnek.⁴

Isten két okból követeli meg a jövevény iránti jóindulatot. Egyrészt azért, mert a választottaknak azt az isteni vendégszeretetet kell képviselniük, amely Uruk természetéből fakad. Ez pedig nem más, mint a megfizethetetlen figyelmes-ség és gondoskodás. Másrészt: minden ember jövevény ezen a földön, de Isten szeretete testvérekké formálja őket, ami az egymás felé forduló felelősség és az együtt átélt öröm közösségformáló feladatait hordozza magában.

Matthew Henry Isten minden emberre kiterjedő gondoskodását húzza alá a jövevény helyzetével és a vele való bánásmód értelmezésével kapcsolatban. Kiemeli, hogy ha Izráelnek, mint különösképpen is megkülönböztetett népnek, kötelessége volt jól bánni a jövevénnel, akkor hogyan lenne ez feladata a Krisztusban kiválasztottaknak, akik az Egyszülött Fiú által váltak Isten Izráelének polgáraivá. Isten gondviselésének alapja az a tény, hogy a világ minden embere az ő akaratából létezhet ezen a földön. Ha ő adja az erőt, az egészséget, a képességeket, a

⁴ *The Book of Deuteronomy. The Pulpit Commentary. VI. kötet, 188.*

megtermelhető javakat, akkor kinek állna jogában megkülönböztető intézkedéseket foganatosítani bárkivel szemben is? Ha ő szereti a jövevényt, senki nem kaphat felhatalmazást annak gyűlöletére. Isten ismeri azokat, akikről a befogadó semmit nem tud.⁵ A jövevénnel szembeni előítéletnek nem lehet hát helye senkiben, aki Istent ismeri. Aki mégis helyt adna valamilyen fajta ítélkezésnek, az hamarosan tévútra jut, mert vele szemben is védi őt az Úr.⁶ A hívő embernek tehát elfogultság nélkül, Isten gondviselésének eszközeként kell odafordulnia a jövevényhez.

Szabó Andor, aki a „botránkozásig menően új igénynek” nevezi a jövevény iránti szeretetet, a modern keresztyén ember érzéseinek elhúzódás–kötelesség feszültségét adja vissza ezzel a megfogalmazással.⁷

Tárgyunk szempontjából igen figyelemreméltó Mackintoshnak az a vélekedése, hogy Istenben százszor jobban megbízhat a jövevény, mint bármely emberi intézmény gondoskodásában.⁸ Tőle megkapja azt, amire alapvetően szüksége van: az élelmet és a ruházatot. Mackintosh puritán hangvételére jellemző, hogy mind ezt ezzel egészíti ki: „Aki hűséges, annak ez elég...”. Érvelését Pál szavaival támasztja alá,⁹ fejtegetésében pedig mintegy példaként állítja olvasói elé a jövevény – helyzetéből adódó – szerénységét, alázatát és pozitív módon feltüntetett igénytelenségét. A jövevény számára biztosított egzisztenciális életszükségleteket elégségesnek tartja még a hívő ember életében is, sőt kiemeli annak kísértésektől megóvó előnyeit. E szerint a szerény életmód számos világi kívánság, szellemi kísértés elől ad menekvést. A test „munkaképes” megtartása erkölcsileg felül tudja emelni az embert a luxusra vágyó sóvárgáson és így teljes valójával Isten dicsősége, gondviselése kerül előtérbe életében, szerény életének bizonyoságtételével alátámasztva.¹⁰

Az Ószövetség választottjai, majd a keresztyének számára adott utasítását Isten a jövevény iránti szeretetével húzza alá. Hasonló minőségű magatartásra az emlékezés képességével bírja rá követőit. Mindaz a múltbeli tapasztalat, amely bármilyen ponton hasonlóságot mutat a jövevényével, arra kell hogy indítsa Isten népének tagjait, hogy hálaadással gondoskodjanak a közéjük érkezőről. Ezzel a nép „az irgalmas Isten képviselője” lesz ezen a földön.¹¹

A világ nagy bölcselőinek, illetve vallásainak hasonló tanításával szemben, a Szentírás emberi természetet legyőző pozitívuma, hogy az Istenre hallgató embernek nem csupán a közéje érkező idegennel szembeni bántó magatartásától óv

⁵ *Deuteronomy*. Matthew Henry's Commentary. I. 599.

⁶ Zsolt 146,9.

⁷ Szabó Andor: „*Lábam előtt mécses a te igéd*”. I. 195.

⁸ C. H. Mackintosh: *Elmélkedések Mózes 5. könyvéről*. 26.

⁹ 1Tim 6,7–8.

¹⁰ C. H. Mackintosh: *i. m.* 27.

¹¹ Uo.

(tehát: mit ne tegyen vele), hanem az irányába tanúsított jó cselekedetekre szólítja fel olvasóit.¹²

Anthony Phillips magyarázata arra emlékeztet a jövevényekkel kapcsolatban, hogy azok kizárólag a befogadó közösség jótékonyására, adományaira (legyen az étel, ruházat, szállás, vagy munkalehetőség) támaszkodhattak. (2Móz 22,21–22; 23,9)¹³ A jövevény megkülönböztetett státusát többek között egy olyan bibliai példával szemlélteti, mely a mai körülmények között élő lelkigondozó számára nehezen feldolgozható. 5Móz 14,21-et magyarázva említi meg, hogy a jövevény – az izráelitával ellentétben – döglött állatot is elkészíthetett ételül. Ez a Leviticusban azzal módosul, hogy az elhullott állat elfogyasztása után bizonyos tisztálkodási szabályoknak kellett eleget tennie.¹⁴ Itt szükséges megjegyezni, hogy az utóbbi utasítás már a bennszülött (vagyis: az izráelita) részéről is feltételezi az elhullott vagy szétépett állat fogyasztását.¹⁵

Tóth Kálmán szerint az istenfélelem és az embertárs szeretetének szoros összetartozása – ami a Szövetség Törvényéből következik – legnyilvánvalóbban, és a kultuszi cselekményeknél is láthatóbban, hathatósabban, a szociális gyakorlatban nyilvánul meg.¹⁶

Máté evangéliumának 25. fejezetében négyszer ismétlődik meg azoknak sora, akik iránt Jézus az ítélet napján az emberek cselekedeteit számon fogja kérni. A felsorolásban ott szerepel a jövevény is, akivel szemben az a kíváncsi, hogy a Krisztust ismerők befogadják. Kár lenne azonban erre az egy cselekedetre szorítani a követelmények sorát, hiszen éppen a jövevény az, aki a felsorolt szolgálatok majdnem mindegyikére rászorul.¹⁷

A megfelelő jótétemények elmulasztásából következő ítéletben nem a megvallott lelki érzékenység hiányát¹⁸ kéri számon, hanem annak gyakorlati megvalósulását,¹⁹ és az azt megelőző lelki vakságot. Aki – bár Urának vallja Jézust, de – nem ismeri fel a lehetőséget a Krisztus megváltó cselekedetének válaszadására,²⁰ az nem léphet be a mennyek országába. E válaszadás súlya ugyanis Isten céljának és akaratának megvalósulásában, annak realizálásában, tudatossá válásában van. Ezért játszik döntő szerepet az ítélet napján.

Azt, hogy Jézus mennyire azonosítja magát a felsorolt szenvedőkkel, nem lehet a romantika, vagy a gyakorlattól mentes, pietisztikus kegyesség területére

¹² Gyököcssy Endre: *Keresztységünk alaphangja*. 60–68.

¹³ *Deuteronomy*. The Cambridge Bible Commentary. V. 16.

¹⁴ *I. m.* 99.

¹⁵ 3Móz 17,15.

¹⁶ *Deuteronomium*. Jubileumi Kommentár. I. 266.

¹⁷ Mt 25,31–46.

¹⁸ J. C. Ryle: *Matthew*. 342.

¹⁹ Jak 2,11.

²⁰ A. W. Argyle: *The Gospel According to Matthew*. The Cambridge Bible Commentary. 193.

száműzni. Jézus ezt az identifikálást megtette a damaszkuszi úton, amikor nem írta le ennyire részletesen azoknak a helyzetét, akikben őt szükséges felismerni.²¹ Kálvin az ehhez szóló magyarázatánál odáig megy, hogy az esetekben Krisztust fel nem ismerők egyenesen szentségtörést követnek el.²²

William Barclay nem a Jézus megváltását viszonzó reakcióként magyarázza a jótétemények fontosságát, hanem Isten ítéletét – különben nem befolyásolható, de mégis – befolyásoló elemként.²³ Az ítélet kimenetele eszerint nem a Jézus Krisztus tetteiről felhalmozott ismeretektől, nem is az emberek dicséretet kifejező véleményétől, és nem az elért, felmutatható eredményektől függ, hanem a segítségől, amelyet a Krisztusban hívők elvégeztek. Így emelkedik üdvösséget is befolyásoló fontosságra a jövevényhez való hozzáállás.

Az evangéliumban leírt segítségnyújtás módjait olvasva, feltűnő azok egyszerűsége. Enni adni, vagy a szomját oltani valakinek, nem jelent különösebb megterhelést. Befogadni egy idegent csak a huszadik, huszonegyedik század fordulóján, és csak a reális veszélyek között élő keresztyénben kelt félelmet, ellenségeskedő magatartást. Ruhát – ha nem is vásárolni, de – odaadni a „mezítelennek”, beteget, vagy börtönben lévőtl meglátogatni, nem jelent nehézséget. Áldozatot annál inkább. A hit gyakorlata idő- és szeretet-áldozatot követel.

Jézusnak az áldozathozatalra vonatkozó válasza a tanúsága annak, hogy a segítő szándék mekkora szerepet játszik az isteni ítélet meghozatalakor. Akik a szükségben lévőkhöz siettek, nem gondolták végig mit cselekszenek. Egyszerűen nem voltak képesek elnézni a bajban lévőkhelyzetét. Amit tesznek, a bennük élő szeretet természetes, csaknem ösztönös, számítás nélküli megnyilvánulása. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül, hogy a megmérettetéskor elbukottak sem voltak feltétlenül kapzsi, rosszindulatú emberek, hiszen azzal érvelnek, hogyha felismerték volna Jézust, ők is bizonyították volna hozzá való segítő ragaszkodásukat. Ami ítéletet maga után vonó félelmetes dolog ebben a magatartásban, az az, hogy Krisztust ismerő emberekről van szó ebben az esetben is.²⁴ Cselekedetük mozgatórugója azonban nem a megértett és minden élethelyzetben gyakorolt szeretet, hanem a dicsőítés, nyilvános dicséret, köszönetmondás utáni vágy. Ezért leleplező erejű saját vallomásuk, hiszen az önbecsülés jól palástolt narcizmusát hozza felszínre.

Jézus konfrontációjának lényege: megmutatni, hogy az Istennél számon tartott segítség az, amely magáért a segítségért teszi azt, amit tesz. Nem önmaga felé fordul, hanem önmagától fordul el. Az ítélet alapja is alkalmazható erre az analógiára: aki megvonja a felsoroltaktól a segítséget, az magától vonja meg „a világ kezdete óta elkészített országot”.

²¹ ApCsel 9,4.

²² Kálvin János: *Magyarázata Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. IV. 54.

²³ *The Gospel of Matthew*. The Daily Study Bible. II. 325–326.

²⁴ Kálvin J.: *i. m.* IV. 54.

Az Igéből felénk szóló tanítást a jövevényre nézve a legegyszerűbb módon így fejezhetjük ki: aki egy gyermek apjának szimpátiáját szeretné elnyerni, az legkönnyebben annak gyermekén keresztül teheti meg. Aki a mennyei Atya jóindulatát fogja majd élvezni és Jézus kárhoztató ítéletét elkerüli, az a Krisztus tanítását gyakorlatba plántáló személy, aki a legkisebekkel tesz jót, nem számításból, hanem a teljesen magáévá tett, tudatalattiban működő, gyakorlati agapéértelmezés kényszerűségéből.

A szükségben lévők (köztük a jövevények) megsegítése természetesen semmiféle módon nem határozza meg az ítélő Jézus döntését, hiszen cselekedeteik, a megigazulásuk utáni Szentlélekre figyelő, és általa vezetett életük következménye, ami nem más, mint istentiszteletüknek bizonyossága.²⁵ Utóbbi érvet Kálvin János a hóseási ígére való utalással támasztja alá.²⁶ Ugyanakkor elveti azt az okoskodást, miszerint az evangéliumban felsorolt hat kegyességi gyakorlat a felebarát iránt tanúsított jó cselekedetek teljes skáláját fedi. A jövevény esetében (is) nyilvánvaló, hogy a jelképesen felsorolt jótékonyagságnál sokkal több alkalom és lehetőség nyílik az isteni gondviselés képviselésére. Ez a széles skálájú jótékony-ság az, amit a jövevényt fogadónak elsősorban szem előtt kell tartania.

„Mert amint különb különbféle tartományokból jönnek a vendégek, különb különbféle szokat és szokásokat, fegyvert és tudományt hoznak magukkal, ami mind a király udvarát ékesíti és teszi nagyságosabbá és megrettentí maguknak az idegeneknek elbizakodott szívét (arrogantiam). – Lám, gyöngé és töredékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország. – Hagyom azért, fiam, adj nekik táplálást jóakarattal és tisztességes tartást, hadd éljenek nálad szívesebben, mint ahogy másutt lakozzanak. [...] Mindezekből, amiket így egybe szedegtettem, készítették a királyság koronája, mely nélkül sem itt nem országolhat senki, sem az örök életre el nem mehet.”

István király intelmei fiához. 1038.

²⁵ Kálvin J.: *i. m.* 52–53.

²⁶ Mert szeretetet kívánok én és nem áldozatot: az Istennek ismeretét inkább, mint égőáldozatokat. Hós 6,6.